

14. fejezet.

Küzdelem az abszolutizmus iskolapolitikája ellen.

Még jóformán be sem fejeződött a szabadságharc, az osztrák kormány már készen volt a tervével, hogy a németesítés egyik főeszközének tekintett iskolát a maga szándékai szolgálatára alakítsa át. 1849 szept. 21-én látom először nyomát annak, hogy a kormány beleavatkozik ügyeinkbe. Az igazgató és Székely Mózes főjegyző jelentik az E. K. Tanácsnak, hogy a tanulmányok rendjét beadták Bach kir. biztosnak. Okt. 31-én (49. jk. p.) tárgyalják válaszáat: a közelebbi időben történt nagy változások miatt iskoláinkban is a tanítás fennakadván, a kormány kötelessége szerint azok időszerűtől alakításáról intézkedni akar s sürgős felvilágosítást kér:

a) tanintézeteink összes alapítványi tőkéről, egyéb adományairól s más remélhető jövedelmeiről.

b) Intézeteinknek az alapítványokból és adományozásokból bejövő jövedelmén kívül egyéb lehető jövedelméről.

c) Annak kiterjedéséről, rendeltetéséről, az intézet költségeiről, tudományos gyűjteményeiről.

d) Intézeteinkben alkalmazott professzorok s tanítók számáról, tantárgyaikról és fizetésük mivoltáról s végre az E. Főtanács hatásköréről s jelenlegi tagjairól.

A kiküldött bizottság által kidolgozott választ a nov. 11. ülésről elküldik. Ezzel az iratváltással kezdődik az a 12 éves harc, melyet Nagy Elek vezetésével s Mikó jogi tudásával egyházunk vezetősége az abszolutizmus ellen folytatott.

Az erdélyi helytartóság 1849 okt. 20. elnöki fölterjesztésére 1850 febr. 22-én a császári közoktatásügyi miniszter rendeletet adott ki,¹ melynek IV. fejezetében az unitárius tanintézetekre vonatkozólag ezeket olvassuk:

A kolozsvári kollégium nyilvános főgimnáziumnak elismeretik; a jogi tanfolyam megszüntetetik; a teológiai kurzus unitárius papok kiképzésére megmarad. A filozófiai tanfolyam a főgimnáziummal összeolvad. A keresztúri gimnázium nyilvános algimnáziumnak elismertetik; fenntartási költségeinek felét az állam fedezi s ezzel szemben a tanárok felét (3) az állam nevezi ki. De mindkét intézetnek 3 év alatt lényeges szervezeti kérdésekben az állami intézetekkel meg kell egyeznie. A tordai, torockói, vargyasi partikulák magánintézeteknek tekintetnek,

¹ Az erdélyi iskolarendezési első szövegezésű rendelet 1850-ben. K. Magvető, 1876.

míg egy algimnázium lényeges követelményeinek meg nem felelnek. A torockói „népiskola“ mellé a német nyelv tanítására állami fizetéssel tanító neveztetik ki a főtanács javaslata alapján.

Ez volt az első rendelet-tervezet, melyből a főtanácsnak kiosztás végett 50 példányt küldtek s ugyanakkor az Entwurf-ból 5-öt, egyelőre csak tanulmányozás végett. Azonban e terv végrehajtásától, mellyel az országot felingerelte volna, idejében taktikát változtatva, elállott a miniszter.

Gróf Thun közoktatásügyi miniszter 1850 áprilisában Heufler Lajos miniszteri titkárt Erdélybe küldte a népoktatás, a közép és felső iskolák ügyének rendezésére.

Heufler a rendezés zsinormértékéül az Organisations-Entwurfot állította fel. És tervszerűen, rendre kitűzte megvalósításra annak követelményeit. Bekérte a tanárok fizetésének kimutatását, a használt kézi könyveket s elrendelte, hogy miniszteri jóváhagyás nélkül semmiféle tankönyv nem használható. Elrendelte, hogy olyan tanárok, akik politikai tekintetben megbizhatatlanok, nem taníthatnak. Akik a közelebbi „forradalomban“ bár legkevésbé is részesek voltak, az iskolától és neveléstől teljesen elzáratnak, mert „inkább semmi iskola, mintsem rossz legyen“. Nálunk ilyen tanárok nem voltak. A ref. kollégiumi tanárok közül többen eltiltattak a tanítástól.

1850 aug. 31. rendeletet ad ki a tanítás-díj tárgyában s e kérdésekre kér feleletet: Mennyi volt a tanulók száma az 1845—1847. években? Mennyibe kerül azok tartása? Fizetnek-e a tanulók s mennyit az iskola fenntartására, taneszközök szerzésére, halltermek világítására, tanítók fizetésére? Az iskola tulajdonosai jogosíttassanak-e tandíj szedésére s mennyi legyen az? Ez utolsó kérdésre a felelet ez: Valamint más vallásoknak, úgy nekünk is eleitől fogva jogunk tanítás-díjt venni, vagy nem venni s mennyisége, elengedése, kezelése felől intézkedni s az ujonnan létesítendő iskolák tulajdonosainak is hasonló ioggal kell birniök.

1850 ápr. 19-én adták ki az erdélyi iskolák ideiglenes tervét. A rendelet kilátásba helyezi egy iskolai tanácsos leküldését. A rendelet elvei: Az állam felügyeletet gyakorol az oktatás és nevelés felett. Az intézetek nyilvánosak és magánosak. Amazokat az állam tartja fenn, de állíthatnak egyházak és magánosok is. Azonban az államiakkal teljesen egyenlőknek kell lenniök s csak így adhatnak államérvényes bizonyítványokat s azokat kell követendő mintaintézeteknek tekinteniök. Erkölcsi vagy politikai okokból az állam bezárhatja azokat. A népiskolák vezetése csak a vallásoktatásban kizárólag a felekezethez, egyebekben a főfelügyelet az államot illeti. A köz-

oktatási intézetek: elemi vagy népiskolák, középiskolák (gimnázium és reáliskola) és főiskolák: akadémiák, fakultások. A középiskolák e neveket csak akkor használhatják, ha az államiakhoz a lényeges kérdésekben hasonlóan vannak szervezve. A jogi tanfolyam 4 éves, ahol csak 2 éves tanfolyam van, ott az ifjakkak valamely állami fakultásnál még 2 évet kell tanulni. Theologiai fakultások szervezése az illető püspökökkel és konzisztóriumokkal egyetértve történik.

Ha a két rendeletet összehasonlítjuk, azonnal feltűnik a közöttük levő különbség. Ez a második nem oly radikális, nem olyan kiméletlen, a multtal nem szakít teljesen, a létező intézeteket nem egyenesen támadja, hanem különböző előírásaival, kerülővel fenyegeti létüket.

Heufler 1850 májusában nevelésügyi viszonyainkról felvilágosítást és kimutatást kért azon célból, hogy azt minél jobban az osztrák állambelihez lehessen illeszteni. Az E. K. Tanács a püspököt utasította, hogy a kért felvilágosításokat adja meg úgy, amint a Tanács már megállapította. A miniszteri biztos megkapván a felvilágosítást, visszaveszi iratát s június 13-án kijelenti, hogy tanügyünk szervezete őt nagyon meglepte s minthogy iskoláink ügyében, a kapott jelentés szerint, csak a Főtanács illetékes határozni, kéri a püspököt, hívja egybe a Főtanácsot, melynek így ír: „*hogy az egységes osztrák álladalom nagy eszméje életbeléptetődjék, szükséges, hogy a tanintézetek legkevésbé se legyenek kivéve azon törvény alól, melyek ezen eszmét megerősíteni törekszenek: a Főtanácstól, mint illetékes hatóságtól. felvilágosítást kér felsőbb tanintézeteinkről, mellőzve a népoktatást, mivel egy új és minden koronafartományokat tekintetbe vevő törvény épen a népnevelés kényes ügyében igen terjedelmes előmunkálatokat és érettebb megfontolást igényel*“. Feladata — úgymond — megtudni, hogy miképen lehetne az itteni oktatásügyet az osztrák állambelihez legjobban hozzáilleszteni. Nem akar „valamely nyomasztó egyformaságot“ behozni. Azonban, hogy „*az egységes osztrák álladalom nagy eszméje életbeléptetődjék*“, szükséges, hogy az iskolák, hol a jövő reménye s a felserdülő ifjúság képződik, ezt az eszmét minden lényeges pontjában szolgálják. A népiskolák újjáalakításához még nem fogott hozzá a miniszter, tehát csak a szabályokat és rendeleteket, tantárgyak és tanítószemélyzet kimutatását kéri. A tanítójelöltek 3 vagy 6 hónapi tanfolyamát 2 évre emelte. Jelentést kér arról, hogy nálunk hogy megy a tanítóképzés. A kormány újjáalakítási terve „*mely Erdélyben is életbeléptetendő*“, a gimnáziumokat *állami, nyilvános és magán-gimnáziumokra osztja. Az unitáriusokat nyilvánosoknak elismerte. E kérdésekre kíván feleletet:*

1. Mik a gimnáziumok jövedelmei és kiadásai?
2. Mi a személyzeti állapota, milyen az egyének képzettsége?
3. A gimnáziumok közül melyek szükségesek?
4. Melyek lehetnek alsó, vagy felső gimnáziumokká?
5. Melyik tekintessék állami, melyik nyilvános, vagy magán gimnázium gyanánt?
6. Melyek eltörlendők?
7. Lehet-e az eltörlendők javait a fennmaradók javára fordítani?

A terv a fegyelmet, módszert, tanítók egymásközti viszonyait illetőleg azonnal, ellenben a tanulmányoknak osztályonként való megkezdése csak lassan beviendő s a felsőbb osztályokban egyelőre átmeneti tervnek kell lenni. Ezért kéri minden gimnázium tervét, hogy az átmeneti tervek elkészíthetők legyenek. Az ország sajátságos viszonyai szükségessé teszik, hogy minden lakosa tudja az ország három nyelvét. A terv kötelezi a gimnáziumokat az országban beszélt nyelvek tanítására azoknak, kiknek szülői kívánják. Itt ez intézkedés nem elégséges és szükséges volna, hogy a 3 nyelv tanulása különbség nélkül minden tanulónak köteleességévé tétessék. De hogy ez megtörténhessék, a többi tárgyakat kevesbíteni kell. Mint-hogy azonban ezt a matematikai és természettudományoknál nem lehet, ez csak a görögnél tehető. De minthogy így sincs elég tér két új kötelező tantárgynak — mert az anyai nyelv különben is kötelező — felmerül egy 9-ik tanév szükségessége úgy, hogy az algimnázium 4, a főgimnázium 5 évre lenne kiterjesztendő. De viszont azért az erdélyi tanulók egyetemi éveit 1-gyel rövidülnének.

Az 1850 aug. 15—16-án Kolozsvárt tartott főtanács egy I—VI. pontokba foglalt nagyon részletes és alaposan kidolgozott választ (Mikó munkája) ad e megkeresésre. A válasz lényeges tartalma ez:

A felsőbb iskolákra nézve. Ilyenek a tordai, keresztúri, u. n. gimnázium és a kolozsvári kollegium. Azokban a filozófiai tanulmányokig, ebben a filozófiai, teológiai és juridikai tudományokat is tanítjuk. Végzettjeink az absolutoriumnál fogva hivatalképesek, miként bármely más hazai tanintézet végzettjei.

A tanítási tervre nézve: csatolják az 1841. évi korondi, az 1842. évi kolozsvári zsinat, az 1843. évi kolozsvári főtanács, 1845. évi almási zsinat és 1847. évi kolozsvári főtanács tantervi határozatait bizonyos magyarázatokkal.

A kérdő pontokat illetőleg: a tanító személyzet: Kolozsvárt a jogtanárral együtt 5 tanár van, jelenleg 2 állomás üres.

Minősítésüket mellékelik s hozzáteszik, hogy „ezek közül egyik is kompromittálva nincs”. Tanítóintézeteink közül mindeniket szükségesnek tartjuk. A 4. pontra a válasz terjedelmesebb. Lényege az, hogy intézeteinket magunk, jóltevőink tartják fenn, az alapítványok a mostani szerkezetű intézetekhez tétettek. Az átalakítás csak lassan, hosszú időben történhetik. Az iskolák már 2 éve szünetelnek s ha a megnyitásra az engedélyt e feltételtől tennék függővé, a tanítás, papok képzése lenne hátrahagyva. Magyarországon az intézetek már megnyitottak, nálunk még nem. Különben örömmel említik, hogy tanítási rendszerünk a miniszterével igen sokban és lényeges pontokban egyezik. Kérik „minden tanítóintézeteinknek eddigi szerkezetükben és érvényükben fenntartását”. Az 5. pontra válaszuk az, hogy minden intézetünk eddig is nyilvános volt, ezután is eddigi állásukban és érvényükben megtartani kívánjuk. Egyet is megszüntetendőnek nem tartunk. Az alapítványok rendeltetéséről kizárólag csak a Főtanács határozhat.

Az intézetek külviszonyait, fegyelmet, methodust s a tanítók egymásközti viszonyát illetőleg: A főiskola eddigi igazgatási módját továbbra is fenntartani kívánjuk. A magyar és német nyelv eddig is rendszeresítve volt. A román megtanulására tanulóinknak a mindennapi életben elég alkalma van. Ezért a tanfolyamot egy évvel nem tartjuk szaporítandónak. A papok, hivatalnokok, orvosok eddig is megtanulták s ezután is meg fogják tanulni anélkül, hogy ezen nyelv tanulása iskolánkban kötelezővé tevődjék. A görög sokkal kisebb terjedelmre volna vonható. A latinban is történhetnék levonás. Ezek helyett a matematika és természettudományok óráit kellene szaporítani. Végül pedig, minthogy vallásunk hívői mind magyarok és székelyek, intézeteinkben *egyedül a magyar lehet tanítási nyelv*. Ezek alapján kérik, hogy a tanítást az eddigi alapon és módon október hóban megkezdhessék, az iskolai épület visszaadassék az okozott romlások helyreállítása mellett.

A Főtanács után az E. K. T. szept. 15. ülése a katonai és polgári kormányzáságnak egy rendeletét tárgyalja, mely az 1850—51. iskolai évre a következőket rendeli átmenetül, míg az Entwurfot teljesen életbeléptethetnék:

1. Az iskolai év október 15-én kezdődik, de ismétlőleg és előkészítőleg előbb is meg lehet kezdeni a tanítást, úgy azonban, hogy a behozandó új tanítási tervnek akadályul ne szolgáljon.

2. A theologiai tanokban semmi változás nem lévén, előbb is meg lehet kezdeni.

3. A törvénytánítást megkezdeni nem szabad.

4. A filozófiai tanulmányokat *felgimnáziumi* tanulmányok címe alatt.

5. Népiskolákon felül levő intézeteket engedély nélkül nyitni nem szabad.

Erre a rendeletre nem történt semmi érdemleges intézkedés, egyszerűen tudomásul vették s a tanítás november havában a régi rendszer szerint megkezdődött.

Ismerkedjünk meg ezzel a híres Entwurffal,² melyről Fináczy azt mondja, hogy a jezsuita-rend feloszlatása óta a magyar középoktatás nem ment át oly nagy átalakuláson, mint az Entwurf életbeléptetése idején. „Politikai szempontból gyászos emlékű, pedagógiai szempontból jelentékeny mű, telve józansággal, a nevelés ügyének legkomolyabb méltatásával, nagy gondolatokkal.” Ebben nyilatkozik először teljesen a tanügy állami vezetésének kizárólagos volta. Felállít egy általánosan kötelező normát. Amely iskola nem éri el e színvonalat, elveszti nyilvánossági jogát, vagy megszűnik. E mérték következetes alkalmazása gyűlöletes volt, de az iskolaügynek nem vált kárára.

Az Entwurf a főgimnáziumot úgy alkotja meg, hogy a 4 osztályú gimnáziumhoz és a 2 osztály humaniorákhoz szervesen hozzákapcsolja a 2 éves filozófiai tanfolyamot s a 8 évet egy alsó és felső, 4—4 éves tanfolyamra osztja. A filozófiai kurzus természete szerint folytatása a gimnáziumnak, ki kell tehát zárni az egyetemről. Az az aggodalom, hogy így az idősebb tanulók fegyelmi tekintetben nem megfelelő helyzetbe kerülnek, eloszlik, ha a tanulók fegyelmezése korukhoz alkalmazkodik. Alsó és felső tagozat megkülömböztetése épen támasza a különböző elbánásnak s megfelel a gyermek és serdülő ifjú szellemi fokának. Az alsó tagozat zárt, egységes művelődési anyagot nyújt, népszerűen és szűkebb terjedelemben, amely a feljebb lépésre és a gyakorlati életre is képesít. A felső szélesebb alapon és rendszeresen nyújtja ugyanazt. Nem kell attól tartani, hogy ez az ismétlés tompítja az érdeklődést, mert felül csak a tantárgy neve azonos, a tartalomnak lényegesen újnak kell lennie. A tanterv azokat a tárgyakat foglalja magában, melyek az *általános műveltség* fogalmából folynak. A régi nyelvek tanulásának célja a klasszikus írók olvasása, (nem a nyelvek beszélése) melyek az igazi humanus műveltség kimeríthetetlen forrásai. A görög több órát kap, hogy a tanuló élvezhesse is fáradsága gyümölcsét. Hogy az anyanyelvet és irodalmat „alaposan és részletesen” tanítani kell, nem szük-

² Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Von Ministerium des Cultus und Unterrichts, Wien, 1849.

séges többé igazolni, mondja az Entwurf. Elrendeli a birodalomban használt összes nyelvek tanítását, de a tannyelv kivételével a szülőkre bizza a választást „oly ügyben, mely az ember leggyöngédebb és erősebb érzelmeit érinti, az a bölcs eljárás, hogy kerüljünk minden, még a legjobb szándékú erőszakot is“. Az Entwurfnak ezt a szép és emelkedett felfogását a németnél nem követték, hanem erőszakolták a nyelvet, mert minden gimnáziumban előírták. Az általános műveltség megkivánja, hogy az anyanyelv mellett egy élő idegen nyelvet is tanuljanak s ezzel oly irodalmat ismerjenek meg, „melynek gazdagsága és nevelő ereje esztétikai és tudományos tekintetben sok más felett kitűnik“. Gyakorlati szempontból pedig szükséges, hogy egy hatalmas birodalomnak legalább műveltjei egymással érintkezessenek. A nevelés célja: *művelt nemes jellem*. A tananyag sokfélesége mellett nehéz kiválasztani azokat, melyek e célra szükségesek. Eddig a súly a klasszikus nyelvre esett. De a reáliákat, a matematikai és természeti tudományokat nem lehet többé mellőzni, más tanulmányok „üres árnyékává“ tenni. Az Entwurf hangsúlyozza, hogy az összes tantárgyak egymással kölcsönös vonatkozásba kerüljenek. Új tárgyak felvétele, a régieknek nagyobb térfoglalása növelte a heti órák számát.

A nyári két hónapi szakadatlan vakáció „a gimnáziumi tanulók fejlődési fokának nem felel meg“. A munka folytonosságának megszakítása, a dologtalanság, „igen nagy és veszélyes az oktatás és nevelés céljaira“. Sem fizikai, sem szellemi szükség nem szól ily hosszú szünet mellett. Ezért 4 hétre szorítja, a többi 4 hetet pedig az év különböző szakaszaira osztja. A szaktanító-rendszer bevezetése nevelni fogja a tanítók kedvét és erejét. Nem a külső rend és fegyelem fenntartása a cél, hanem „egy minden oldalú összhangzó és erős hatás a tanulók gondolkodására és jellemére“. A pedagógiai vezetést külön osztályfőnökökre bizza. Sürgeti az iskola érintkezését a szülőkkel, a községgel való együttműködést egy választott bizottság közvetítésével. Létesíti a tanári értekezletet. Előírja az érettségi vizsgálatot, melynek célja: éretlen tanulókat az egyetemről távoltartani s az iskolának alkalmat nyújtani, hogy a tanügyi hatóság előtt a kitűzött cél elérését bizonyíthassa. A gimnázium célja: magasabb általános műveltséget adni. Egy intézet sem viselheti a gimnázium nevet, ha berendezése a törvényben előírttal a lényeges pontokban nem egyezik. Az algimnázium a főgimnáziumra készít elő, de magában zárt, egységes általános műveltséget ad, mely részben gyakorlati pályákra elégséges, részben a főreáliskolára és technikai intézetekre szóló előkészítés is. A főgimnázium a tanítást tudo-

mányos módon folytatja s az egyetem speciális előkészítő iskolája. A teljes gimnázium külsőleg osztatlan egész, részei közös vezetés alatt állanak s minden tanár taníthat az alsó- és felsőtagozaton is. Az algimnázium magára is fennállhat, de főgimnázium alsó tagozat nélkül nem. A gimnáziumok nyilvánosak, vagy magángimnáziumok. Utóbbiak nem tarthatnak érettségi vizsgálatot. Minden országos nyelv lehet tannyelv, melynek megválasztása a népesség szükségletéhez igazodik. Ha a népesség vegyes, ügyelni kell, hogy lehetőség szerint mindenik rész szükségleteinek elég tétessék. E célból egy intézetben két oktatási nyelv is lehet, vagy különböző osztályokban, vagy különböző tantárgyaknál. Az órabeosztást úgy kell készíteni, hogy szerda, szombat d. u. szabad legyen. Szünetek egy évben nem mehetnek többre 8 hétnél. Az első és második félév közé legalább 8 nap szünet essék. Büntetések az algimnáziumban: megróvás, fokozva osztálykönyvbe bejegyzéssel és az osztályfőnök és tanári konferencia eredményeként az igazgató kihirdetésével, hanyagságnál: visszatartás, míg feladatát elvégzi, lefokozás és börtön, mely napi 8, egészben 16 órát nem haladhat túl s leckeidőre s éjszakára nem eshetik; ha a szokás a testi fenytést megengedi, „nincs ok azt kizárni.” Csak tanárok végezhetik, szolgák soha; legsúlyosabb az intézetből való eltávolítás.

Teljes gimnáziumnál a tanárok száma 12, algimnáziumnál 6 rendes tanár. Vannak rendes, rendkívüli és segédtanárok.

Ime, ez az Entwurf gimnáziuma. Igaza van Fináczynek, tele van egy csomó józan és szabadelvű reform-gondolattal. A 19. század második felének iskolaszervezési tervei és javaslatai tudatosan mellőzik, mert a kormány németesítő célzata és erőszakossága meggyűlöltette még a nevét is a magyarsággal. Mikor aztán ez az ellenszenv és gyűlölet alább hagyott, az 1883 évi középiskolai törvény sok gondolatát vette át és valósította meg. A magyarországi iskolákban a tanulmányi és fegyelmi rend legtöbb intézkedése, az érettségi vizsgálati utasítás, az igazgatói ügyvitel, az iskola adminisztrációja, a rendtartás mind az Entwurfból veszik eredetüket.

Melyek voltak az Entwurfnak azok a kidomborodóbb jellemvonásai, melyek leginkább elütöttek a régi gimnázium alkatától és szellemétől?

Egyik volt a filozófiai tanfolyamnak, mint ilyennek, megszüntetése, illetőleg a felső tagozatba való szerves beépítése. Ez a beépítés nem ment nehezen, mert az osztályok száma megegyezett s csupán új tantárgyak felvétele, illetőleg régiek más terjedelemben s más helyeken való elhelyezésében állott.

Didaktikai intézkedései azonban meglepték s készületlenül találták a protestáns kollégiumokat. Új volt a gimnáziumok feladatának meghatározása s az általános műveltség önálló céljának hangsúlyozása. Ebben a tekintetben főhatóságunk tiltakozó és ellenálló felterjesztéseiben nem találunk észrevételeket, aminek kétségen kívül az lehet az oka, hogy a főtanács az Entwurfot, nem mint magában álló iskolaszervező művet tekintette, hanem csak egyházi és iskolai autonómiánkat veszélyeztető vonatkozásaiban nézte. Az anyanyelv és irodalma jelentőségének emlegetése, amennyiben a nyelvet illetve, nálunk Brassai óta nem volt új, de az irodalom hangsúlyozása nálunk is új hang, amely még sokáig nem vert visszhangot. Nálunk nem volt új a szaktanítás rendszerének behozatala, ami pedig Fináczy szerint valóságos forradalmat jelentett s a tanító eljárás összes hagyományait halomra döntötte. A korondi zsinat óta az életbeléptetése is folyamatban volt. A tanártól alapos és biztos szakismeretet követelt. A tankönyvek ügyét szabályozta. A szemléltető eszközök szerzését, gyűjtését, gyarapítását és használatát szorgalmazta.

Legnagyobb eltérés volt azonban a tantervben. Ha összevetjük a Ratioval, egy felületes szemlélet is azonnal mutatja, milyen nagy különbség van a kettő között: mennyire maradi és ósdi az egyik, mennyire modern és emelkedett szellemű a másik. A Ratio iskolája a latinért van; az Entwurfé nemcsak a nyelvért, hanem az irodalmáért is, azonfelül a görög irodalomért, a modern nyelvekért és reáliákért is. A Ratio tiltja, hogy a tanár a rokontárgyak területére csapjon át. Az Entwurf alapfelfogása szerint a tanítás az összes tárgyak összehatásán alapul. A Ratio szerint az iskola célja: „a közélet részére megfelelő erőket képezni a latin segélyével”. Az Entwurf olyan célt tűz ki a középiskolának, melyen ma sem haladtunk túl: művelt, nemes jellem. A németországi neohumánizmus késői hajtása. Szervezeti részét Exner, tantervi részét és az utasításokat Bonitz készítette.

Az 1850 aug. Főtanács után az előbbi fejezetben érintett nehézségek (épület átadása, felszerelések elveszése, helyreállítási költségek, stb.) leküzdése után a tanítás megkezdődött és a régi rendszer mellett folyt három iskolai éven át. 1853 szeptemberében a közoktatási miniszter már eljöttnek látta az időt, hogy a kollégiumban a magyar tanítási nyelv helyébe a német beerőszakolását megkezdje s elrendelte a német nyelv kötelező tanítását, sőt a VIII. osztályban a történelem és ausztriai birodalom történelmének a II. félévben német nyelven való tanítását, a következő tartalmú rendelettel:

1. Minden erdélyi iskolában a német nyelv kötelező tantárgy.

2. Azon intézetekben, ahol a német nem a tanítás nyelve, ennek órája úgy rendezendő, hogy az anyai és második bel-földi nyelvre kiszabott heti 5 vagy 6 órából mindig a nagyobb szám a német tanítására jusson (3 vagy 4 óra).

3. A VIII. osztályban a történelem és ausztriai birodalom történelme a II. félévben német nyelven taníttassék.

4. Tanári értekezletek jegyzőkönyvei, tantervek, felterjesztendő iratok németül s ha ez most még kivihető nem volna, latinul szerkesztendő.

5. Azok a tanárok, akik 1848 óta alkalmaztattak, a német nyelvből vizsgálat alá vétetnek és kötelesek bizonyítani, hogy olyan gyakorlati ismeretük és jártasságuk van, amely ezen nyelven való tanításra képessé teszi.

Ezek a nyilvánosság megadásának feltételei. A németnyelvű iskolák utasítást kaptak, hogy más nyelvű iskolákból oda menő tanulókat csak akkor vegyenek fel, ha bizonyítvánnyal igazolják, hogy a németből szabályszerű érdemjegyet kaptak. E rendelkezés indító oka pedig az, hogy magyar gimnáziumokból a jogtudományra lépő tanulók a németből alig képesek a legmérsékeltebb kívánalmaknak is megfelelni.

E leiratot javaslatra kiadják Székely Mózes, Berde Áron, Kriza János, Kovácsi Antal, Mikó Lőrinc, Nagy Elek, Ferenci Mózes és Fejér Márton tanácsosoknak. Munkájukat nov. 20-án terjesztik be. 3 pontba foglalt javaslatuk alapján a határozat ez:

I. Habár a német nyelv nem tekintetett kötelező tárgynak, mégis a Főtanács azon meggyőződésben, hogy e nyelv a szellemi magasabb műveltség megszerzésének kitűnő eszköze, intézkedett, hogy e nyelv, habár tanulóink magyar ajkúak, a tannyelv a magyar s „csakis az lehet“, körülményeinkhez képest, mint nyelv, lehető terjedelemben taníttassék, sőt ez indította arra, hogy 1852 aug. 29. felterjesztésében kérte a görög nyelv szűkebb körre szorítását, hogy a német nyelvnek, mint nyelvnek, még terjedtebb tanítására több időt és módot nyerhessen. Ami most, mint kötelező tárgynak tanítását illeti, a Főtanács 1853/54. isk. évre felterjesztett tantervben a német órái bővön megfelelnek a kiszabott órák számának.

II. Iskoláink mindig nyilvánosaknak voltak elismerve s a kor igényeinek megfeleltek. Bizonyosága ennek az, hogy az Entwurf rendszere „nálunk már egy 1841-ben hozott zsinati végzésnél fogva a más magyar ajkú tanodákat megelőzőleg“, bárha nem is a mostani kifejltségében, életbeléptetett, miről Heusler Lajos miniszteri biztos 1850-ben „méltánylólag“ meggyőződött. Tanulóink magyar ajkúak s ezért a tanítás

nyelve a magyar s tekintve az oktatás célját, „más természetesen nem is lehet“. E részben nem is aggódhatunk, mert az Entwurf (17. §., 4. p.) határozottan kifejezi, hogy „a tannyelvet azoknak áll jogában meghatározni, akik a tanintézetet fenn tartják“. Ebből következik, hogy tanárainknak nem volt feltételül szabva, hogy a tantárgyak német nyelven való tanítására a képesítést megszerezzék s nem voltak és nem lehettek e nyelven való tanításra kötelezve. De erős meggyőződésünk is, hogy az oktatás sikerrel egyedül az anyai nyelven történhetik, miben az Entwurf is egyetért velünk. A kérdést gyakorlati oldaláról nézve: iskoláinkban a német korábban is tanított, de kiterjedtebben csak 1850/51-től. Természetes, hogy a „zavargások után“ az első év, mint kezdet, még igen sok kívánni valót hagyott hátra. Azóta tanítják, de nem mint kötelező tárgyat, hanem csak az önként jelentkezőknek, mert az egyetemre menés feltétele csak az érettségi bizonyítvány volt s az 1852/53. évre kiadott rendelet sem írta elő a németből az érettségit. Az sem volt kimondva, hogy a jog hallgatására a német *conditio sine que non*. Ez most van először kimondva s az is, hogy kötelező tárgy. A történelem és az ausztriai birodalom ismeretének németül tanítása oly „hirtelen változtatás, melynek kivitele a lehetlenséggel határos“. Sem ifjaink nem képesek ennek hallgatására, sem tanáraink nem voltak erre kötelezve; szegénységük meg nem engedi oly tanárok beállítását, kik németül előadni tudnak. Tanulóink közül kevés megy a jogra. Ki lehetne mondani, hogy az ilyen külön szigorlatot tegyen ebből, de 1—2 ifjúért igen nagy áldozat volna a többi előhaladásának meggátlása. Ilyen körülmények között az 5. p. végrehajtása nem volna egyéb, „mint eddig nyilvános joggal bírt tanodáinktól ezen jognak per indirectum elvonása. Azt pedig, hogy a kérdésben forgó magas intézkedés által az volna célba véve, hogy tanodáinkba, melyeket vallásközönségünk saját magaéból tart fenn s melyeknek növendékei magyar ajkuak, tannyelvül a német hozassék be, miután a nemzetiségek egyenjogúsága és az anyanyelvnek az iskolákban tannyelvül használhatása iránt több rendbeli magas és legmagasabb affidatiók léteznek, képzelni sem merjük. Az iratokat németül szerkeszteni nem vagyunk képesek, fordítóra szegénységünk miatt nincs pénzünk; latinul, egy holt nyelven írunk kétszeres fáradság és idővesztés volna. Ezek után kérik a nyilvánosság meghagyását, a 3—4. pontnak nem alkalmazását, a magyar nyelvű iratok elfogadását.

Keresztúrnak és Tordának meghagyják, hogyha valahonnan valami felszólítást kapnának, azonnal jelentsék s az E. K. Tanács tudta nélkül soha semmi nyilatkozatot ne tegyenek.

Erre a felterjesztésre 1854 jul. 1-én érkezik válasz a kormánytól, melyet a jul. 2–4-i kolozsvári zsinat elé terjesztenek. A VIII. osztályban a német tanítási nyelv ügyében a miniszterium fog választ adni. A rendelet többi pontjaitól pedig elállani nem lehet. A cél az, hogy a német nyelvet könnyűszerrel beszéljék s ha ezt nem is lehet elérni, törekedni kell feléje. Ha akadály a tanítók németül nem tudása, az sajnálatos, de nem lehet tekintetbe venni. A német nyelven való tanítás tárgyául a német történelmet tűzi ki. A helytartóság nem áll el ez elvektől s bizalommal várja a főtanácstól a cél elérésére szolgáló intézkedések megtételét s a tanulók felvilágosítását, „hogy a német nyelv tanulása iránti előítéletet vetkőzzék le” és a tanítást a jövő iskolai év elején olyanokra bízva, „akik nemcsak elméleti szabályait értik, hanem egyszersmind készséggel beszélnek és azon könnyűséggel írnak.” A miniszteriumhoz küldendő iratokat németül vagy latinul, a helytartósághoz küldendőket az iskolai év végéig még lehet ugyan magyarul szerkeszteni, de azontúl itt is a német, vagy latint kell használni.

A helytartóság 1855 jan. 24-én újból rendeletet küld a német tanítási nyelv ügyében, melyre az E. K. Tanács március 11-én 64. sz. a. Székely Mózes főjegyző javaslata alapján adott választ.

A rendelet ezekre a kérdésekre kér véleményt:

a) A németet tanulási nyelvül az 1855/56-ik évben meg lehet-e kezdeni mindenik intézetben, vagy valamelyikben és miképen?

b) Ha nem lehet, fejtse fel annak akadályait, elhárításukról intézkedjék s jelentse, mikor lehetne megkezdeni az életbe léptetést s mi lenne a legcélszerűbb mód szélesebb terjedelmű alkalmazására?

c) Nem szükséges-e a mostani tannyelv változtatása?

A válasz tartalma: Ma is állanak a már 1853-ban felfejtett körülmények s ezért azt, hogy a német tanítási nyelvül alkalmaztassék már az 1855/56-ik évben s a rendelet bármi részben is fogantatba vétethessék, kivihetetlennek tartjuk. A gátló akadályokat „egész őszinteséggel és bizodalommal” felfejtették s minthogy a német csak 1853/54-től lett kötelező tantárgy, valóban nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a megkezdés ideje s módozatai felől nyilatkozhassunk s ezért kérik, hogy a tannyelvet ezentúl is szabadon meghatározhassuk, mert saját tapasztalatunk s mívelt országok példái tanuskodnak, hogy „az oktatás magasztos célja csakis egyedül az anyai nyelveni tanítói által érthetik el.” Hitfeleink s tanulóink „legtúlnyomóbb része” magyar ajku lévén, a tannyelv valamint eddig is, egyedül a magyar lehet.” Ennélfogva változtatásnak

semmi szüksége nem forog fenn. Az 1855 szept. 3—5-én Kolozsvárt tartott zsinat e javaslatot mindenkiben helyeselte. 1857 február 3-án a helytartóság végre akarja hajtani a közoktatásügyi miniszternek 1855 nov. 13-iki rendeletét. Most az elvek érvényessége kérdés alá nem vonható s csak az egyes gimnáziumokra való alkalmazásról van szó. Ezért feleletet kér e kérdésekre: A tanintézet neve és helye, vallás, osztályok száma, jelenlegi oktatási nyelv, mely osztályban találandó helyet a német előadás? Mely tantárgyakban? Tanító neve? Melyik marad oktatási nyelvnek az algimnáziumban? Különbség lesz ugyanis az oly gimnáziumok közt, melyek minden osztályban azonnal, vagy pedig amelyeknél csak a felsőbb osztályokban alkalmaztatik s helyette azon vidék nyelve használtatik. De legalább egy tantárgynak a jövő iskolai év kezdetétől okvetlenül német nyelven kell előadódni. Reméli, hogy a német nyelv szükségéről és hasznáról mindenki meg van győződve s minthogy már három éve kötelező tárgy, föltehető, hogy a felsőbb osztályok tanulói megértik s van már legalább egy rendes tanár, ki németül tud előadni. Az E. K. T. a leíratot az igazgatóságának adta ki, hogy e tárgybeli nézetek körülményesebben kifejtethessenek. Az igazgatóság ápr. 24-én terjeszti be véleményét: mivel e rendelet életbeléptetése 1. legsúlyosabb veszteséget idézne elő nemcsak tudományos tekintetben és iskoláink céljára, hanem vallásunkra nézve is, 2. ellenkezik a lélek- és neveléstan minden józan elveivel, 3. ellenkezik vallásos szerkezetünkkel, iskoláink és fenntartásokra tett alapítványok természetével, 4. az Entwurf 17. §-ával, megírandó a helytartó tanácsnak, hogy iskoláinkban ezután is a magyar nyelvet fogjuk tannyelvül használni. Az E. K. T. a főtanács elé terjeszteni határozza azzal, hogy hivatkozva az előbbi felíratokra, az azokban kifejtett okok alapján írja meg, hogy „minden iskolánkban csak anyai magyar nyelvünk lehet tanítási nyelv ezután is, annál fogva mást nem is alkalmazhat”.

Ápr. 30-án a helytartóság megsürgeti a választ. A válasz fejtegetése lényegében egyezik az előzőkével: hivatkozik előző években tett felterjesztéseinkre, automatikus jogainkat védi régi törvényeink alapján s pedagógiai és pszichológiai érvek felsorakoztatásával. Kellemesen lepi meg az olvasót — most első ízben! — hogy milyen melegen szól a magyar irodalom fejlődésének szükségéről. Felesleges — mondja a felírat — felsorolni azon lélek- és neveléstani elveket, melyek egyházunkat arra bírták, hogy kirárólag magyar ajku növendékeit ne idegen, hanem anyai magyar nyelven nevelje és tanítsa. Mikor a latin volt a tanítás nyelve, „a legkézzelfoghatóbban volt módunk tapasztalni káros következtéseit azon visszás és természet-

ellenes eljárásnak, hogy a gimnáziumi tanfolyamra szánt drága idő, mely alatt az ifjaknak tehetségeik általános kiképzése és fejlesztése mellett tudományt tanulnának, hasznos ismereteket szerezniök kellett volna, a tudomány eszközének, egy idegen nyelvnek sokakra nézve nem is sikerülő elsajátítására pazaroltatott el". A művelt világ már rég elítélte azon természetellenes rendszert, hogy az iskolákban idegen nyelv legyen a tanítás nyelve s „az anyai nyelvnek természetes jogaiba való behelyeztetése által megalapította azon újszerű elvet, hogy mindenki csak azon nyelven képezheti leginkább magát és a tanuló azon mód és eszköz által juthat leginkább az igényelt tudományos ismeretek megszerzéséhez, mely legtermészetesebb s annál fogva legbiztosabban vezet a kívánt célra s ez az anyai nyelv". „Gyakorlatilag kivihetetlen, mert idegen nyelvet olyan tökéletesen megtanulni, hogy a tanulót ne gátolja az ismeretek szerzésében s kölcsönös értetlenségek ne forduljanak elé, „csaknem lehetetlen". „Következéseiben is ellenkezik a gimnázium céljával, mely nem az, hogy egy idegen nyelv minden áron megtanultassék, hanem az, hogy a növendéknek erkölcsi és tudományos képzés adassék".

De vallási és nemzetiségi tekintetben is legnagyobb aggodalmat kelti: mert híveink kirekesztőleg mind magyar ajkúak s miután jelenleg édes anyai nyelvünk tovább képzése s művelése sajátlag csak az egyház és iskola körére szorítkozik, vallásközösségünknek mind vallási, mind nemzeti életére méltón aggódhatunk, ha a magyar nyelv, művelődhetésünk egyetlen és természetes eszköze iskoláinkban egy idegen nyelv miatt nemcsak hogy hátra tétetnék, de épen ki is rekesztetnék. Elődeink áldozataikat vallási művelődésünk érdekében hozták s azért „sem vallásos életünket, sem nemzeti művelődhetésünket egyetlen idegen nyelv megtanulásáért áldozatul hoznunk nem lehet". A gyakorlati, a „kenyérszerzés" szempontja sem kívánja. Mutatja a szászok példája, kiknél a tanítás nyelve akkor is a német volt, mikor a közigazgatás és hivatalok nyelve nem a német vala s mégis teljes számban tudtak kebelükből a hivatalok szolgálatára jól kiképzett egyéneket kiállítani. Aztán az a jogos és igazságos, hogy a többség érdeke vétessék tekintetbe s egy-két növendék magánérdekének ne rendeltessék alája. Aztán az autonómiát védő törvényekre hivatkozik s így végzi: „Minél fogva midőn anyai magyar nyelvünk Erdély igen jelentékeny népességének művelt és kifejlett irodalommal bíró anyanyelve s tehát az országban hazai nyelv, midőn kirekesztően magyar anyanyelvű vallásközösségünk tanintézetei tiszta magyar népessége szükségének egyedül csak az felelhet meg s midőn végre tanintézeteink fennállása anyagi

szükségeit magyar ajku vallásközönségünk saját vagyonából fedezte és fedezi, fennebb a tanítás nyelv iránt tett jogos és tisztelettel teljes nyilvánításunk egyszersmind összhangzásban van az említett §-ban kimondott okszerű, méltányos és gyakorlati életbe csakis egyedül átmehető elvekkel is s meg vagyunk győződve, hogy ezt, a körülményeket s az indokok nagyfontosságát tekintetbe véve, a magas kormány is kegyesen méltányolandja“.

Az 1857 jun. 7—11-én Kolozsvárt tartott Főtanács határozata ez: „Az E. Főtanács maga is kivihetetlennek s az iskolai tanítás céljával ellenkezőnek és nemzetiségünkre nézve károsnak és veszélyesnek látván tanintézetünkben az anyanyelven kívül más nyelvet alkalmazni tanítási nyelvül, az E. K. Tanács által meg tett felterjesztést mindenekben helyesli“. A német oktatási nyelv kérdése ezzel lekerül a szőnyegről.

A német oktatási nyelv ügyében e 10 esztendő történetéből még csak egyetlen mozzanatot említek fel. Az 1861. évi tordai zsinati főtanács az 1859. jul. 20-án az oktatási nyelvre kiadott rendeletre ezt a határozatot hozza: „Az alkotmányos rendszer életbeléptetésével ezen sérelmes intézkedés fogatosítása is megszűnván, félretéteik“.

Az Entwurf alkalmazása erőltetésének azonban meg volt az a hatása, hogy a vezetőség komolyan munkába vette a tanárok számának szaporítását. 1855 ápr. 15-én a tanári létszám kiegészítésére és szaporítására bizottságot küld ki az E. K. Tanács. A bizottság véleményét május 6-án terjeszti be a következőkben:

1. Papjaink közül egy alkalmaztassék mentől előbb r. tanárnak.

2. A mostani köztanítók közül 2 papjelölt szenteltessék fel s küldessék ki külföldi egyetemre.

3. Két ifjú jelöltessék ki tanárságra s külföldi egyetemre küldésre.

4. A kolozsvári egy „káplány“ mellé tétessék még egy s ezek az iskolafőnökkel együtt szenteltessenek fel. A 2 segédpap közül egyik legyen püspöki „titoknok“, másik könyvtáros, mindhárom köztanító, „vegyék az iskolai főbb javadalmakat“ és papválasztás alkalmával első sorban legyenek választhatók.

5. Minden köztanító, miután a theologiát végezte s vizsgázott, részesüljön abban a kedvezésben, hogy pappá szenteltethessék s „papi és pótló tanári rangot“ nyerjen. Az E. K. Tanács ezt a javaslatot azzal a véleménnyel terjeszti a Főtanács elé, hogy a „bizottság nézetei elfogadhatók lennének“. A zsinat 36. sz. alatt határozza, hogy az iskolafőnök és 2 segédpap szenteltessenek fel, Nagy Lajos és Pap Mózes mi-

előbb külföldre menjenek. Az E. K. Tanács szept. 9-én meghatározza a peregrinációt s kimondja, hogy Buzogány Áron, Ferencz József és Marosi Gergely mint már felszentelt papok kivételnek az iskolai törvények alól, egyenesen az E. K. Tanácstól függenek, az igazgatóságnak legyenek tagjai, a templomban a tanárok székébe üljenek s az E. K. Tanácsban tanácskozási szózzal foglaljanak helyet, Marosi mint iskola-főnök, a más kettő, mint kolozsvári segédpap.

Ugyanekkor felszólították Bedő Dánielt a görög tanítására, aki kész vállalni, ha egy évre annyi 100 frtot kap, ahány órát kell naponta tanítani. Az igazgatóságra bizzák, hogy intézze a görög tanítást „az Entwurf szerint”. Szept. 16-án jelenti, hogy az ügy még nincs elintézve, mert a fizetésben nem tudtak megegyezni. Nagy Elek főgondnokra és Botár Ferencre bizzák, hogy e tárgyban végképen intézkedhessenek. Okt. 4-én jelenti a főgondnok, hogy Bedővel tárgyalt s fejtegetéséből meggyőződött, hogy heti 2 óra nem elég, megállapodott vele heti 3 órában 300 ezüst frt fizetésért. A tanítást meg is kezdette.

A helytartóság 1856 jan. 29-én 11695. sz. rendeletével felállította Erdélyben az *iskolai tanácsosi* állásokat s számukat 4-ben állapította meg. Márc. 12-én 2327. sz. alatt kinevezte Salamon József kolozsvári ref. kollégiumi tanárt s iskolánkat is felügyelete alá rendelte. Ez ellen az 1856 aug. 28—30. kolozsvári Főtanács következő tartalmu felterjesztésben tiltakozik:

„Egyházunk önállásával s függetlenségével meg nem egyeztethetőnek s sérelmesnek” találják s mély aggodalommal fogadják ez intézkedést, mert intézeteink alkotása, szerkezete egyházi közönségünkkel, annak szerkezetével elválhatatlan viszonyban és kapcsolatban áll”. Önállóságát biztosítja a Leopoldi diploma, az 1791. 83. és 52. törvénycikk. A Felső legfelső felügyeleti jogát elismerik, de eddig úgy gyakorolták, hogy autonómiánk épségben fenntartatott. Aggodalmunk annál nagyobb, „minthogy tanintézeteinkre befolyást nem is *saját vallásunkbeli oskolatanácsos* gyakorland, sőt vallásunkból oskolatanácsos nincs is”. Nem a személy, hanem az elv ellen emelik fel szavukat. Eddig a helytartóság is az egyházi főhatósággal érintkezett. Most az oskolatanácsosnak *közvetlen érintkezés* van engedve a tanárokkal, az intézetekkel, faluban a néppel s minthogy nem vallásunkbeli, nem fog találkozni a szükséges bizalommal. Első tekintetre is látszik, hogy ily viszony és állás nemcsak autonómiánkra, közvetlen felügyeleti és igazgatási jogunkra s hatóságunkra nézve aggasztó, hanem vallásközönségünk egyes egyéneire is, kiknek áldozatából tartatnak fenn intézeteink, kellemetlen és kedvetlenítő befolyása.

Mindezek alapján kérik, hogy aggodalmaikat eloszlatni s

önállóságukat, autonómiájukat továbbra is sértetlenül fenntartani szíveskedjék.

A helytartóság erre az előterjesztésre azt feleli, hogy az iskolatanácsosok kinevezése Ő Felsége által történt, ezért a felterjesztés tárgyalásába nem bocsátkozik s nem veheti tekintetbe az ellenvetéseket. Az 1857. évi jun. 7. kolozsvári Főtanács most a miniszteriumhoz ír fel iskolánk más vallású iskolatanácsos alá rendelése ellen. Az iskolatanácsos ellen való feliratok nem használtak s az egyházi vezetőség úgy segített magán, amint Kovácsi Antal mondja (Ker. Magvető, 1872. 297.), hogy „csak magánszemélynek tekintette”.

Az abszolútizmus megkísérelte az iskolaügy mellett az egyház szervezetét is megváltoztatni. Magyarországon Haynau már 1850 febr. 10-én megszüntette a református és lutheránus egyházban a főkurátori állást, megtiltotta a püspökválasztást és a konvent megtartását. A letett püspökök helyére adminisztrátorokat nevezett ki, az egyházi gyűlésekre kormánybiztosokat küldött, Erdélyben is belenyúlt az egyházi ügyek kérdésébe. Azzal kezdte, hogy 1850 márciusában Bach meghatalmazott polgári biztos értekezetre hívta Nagyszebenbe Antal János református, Székely Sándor unitárius püspököt, dr. Salamon József és Szilágyi Ferenc ref. tanárokat a „református és unitárius főkonzisztórium újrászervezése végett”. E tanácskozáson az a terv került szóba, hogy a református és unitárius konzisztórium a régi alakban szűnjenek meg, ehelyett egy konzisztórium bizottság alkottassék 6 tagból, kiket e „bizalmiférfiak”, később a bizottság javaslatára a kormányzó nevezze ki. Ez a bizottság kormányozná az egyházat. A kivételes állapotok alatt is lehetne zsinatokat tartani, előleges bejelentés mellett, melyekre kormánybiztosok küldetnének ki.³ Valószínű, hogy ez alkalommal ígért a kormány a református és unitárius püspököknek szép fizetést (Pokoly 3. 205.), csak hogy terveinek annál inkább megnyerhesse őket. De ez csak áltatás volt és mézesmadzag, mit a vezetőség hamar észrevett. E „bizalmiférfiak” tanácskozása után egy évvel Wohlgemuth katonai és polgári kormányzó 1851 jan. 22-ről felszólítja a püspököt, hívja össze a Főtanácsot, hogy tanácskozzék a birodalmi alkotmány alapján olyan egyházi és főtanácsi alkotmányról, mely az idő változott körülményeihez képest szükségesnek mutatkozik. A Főtanács dolgozzon ki vagy merőben új alkotmánytervet, vagy ha a jelenlegi állapoton lényeges változtatást tenni nem kíván, fennállását okadatolva mutassa ki. A kiküldött bizottság Mikó fogalmazásában részletes munkálatot terjesztett be, melyben

³ Teutsch : Geschichte der Siebenbürger Sachsen. 3. 370. 1.

felsorolja azon hazai törvényeket, melyek védelme és biztosítása alatt egyházi szervezetünk kifejlődött és megállapodott. Az 1851 szept. 1—3 napjain tartott Főtanács egyhangulag elfogadván felterjesztette azzal a jelentéssel, hogy ez a szervezet a sükségnek teljesen megfelel és egyházunk amellet kíván továbbra is maradni. Erre a felterjesztésre a további egyházszerkezeti kísérletek megszűntek. De az abszolutizmus más taktikához folyamodott. Kifárasztás reményében a tagadás és gáncsoskodás fegyverét használta. Az 1852-ben megürült püspöki szék betöltésére nem adott engedélyt s a püspöki szék üresen állott mindaddig, míg 1861-ben a politikai viszonyok változásával be lehetett tölteni.

Az abszolutizmus súlyos helyzetben találta az egyházat. Daniel Elek főgondnok 1848 elején meghalt. Székely Sándor püspök 1852-ben szintén. Mikor a kormány támadása mind hevesebb lett, az egyház jóformán vezetők nélkül állott, mert új püspök választását nem engedték meg. Az 1853 jul. 4. zsinati Főtanács Káli Nagy Eleket választotta meg főgondnoknak. Megválasztásakor kijelentette, hogy csak addig viseli tisztét, míg törvényes püspöke lesz az egyháznak. Annak az ellenállásnak és küzdelemnek, melyet az egyház az abszolutizmus támadásai ellen vezetett, lelke és vezetője a főgondnok, tolla Mikó. Az abszolutizmus nemcsak rendeletekkel dolgozott, hanem pénzzel is megkisérelte céljai szolgálátát. Székely Sándor püspöknek, miként Antal János ref. püspöknek is szép fizetést ígért, csak hogy céljai segítőjének megkaphassa. Ez a szándéka nem sikerült ugyan, de hogy ilyen törekvéseknek eleve útját szegje, a főgondnok kimondatta határozatként, hogy elvi kérdésekben csak a Főtanács határozhat. Innen, hogy a kormány megkereséseire és rendeleteire ezután mindig a Főtanácsra való utalással adnak választ. Iskoláink megmentésére az általános adakozásnak az a módja, amely oly szép eredménnyel végződött s a csüggedő lelkekbe reményt öntött, a főgondnok gondolata és terve volt. A tanárok számának megkészsereződése, fizetésük javítása legnagyobb részben az ő érdeme, ki fáradhatatlanul küzdött, agitált és biztatott és bölcsen vezette ezekben a történelmi időkben az egyház hajóját.

Volt az abszolutizmus iskolapolitikájának sok hasznos és üdvös intézkedése is. Ösztöndíjat, ingyen tankönyveket ajánlt fel az elemi iskolai tanulóknak, tiltotta a tanulók túlterhelését házi dolgozatokkal, elrendelte évi értesítő nyomtatását, havi tanári értekezletek tartását, felhívta a figyelmet a tanítók özvegyeiről és árváiról való gondoskodásra, a gyümölcsfa- és se-lyemhernyó tenyésztés közgazdasági előnyére. Bekérte az igazgatók évi jelentéseit s szakszerű észrevételekkel és utasításokkal

vezette a nevelés ügyét. Megtiltotta gyermekek színházi előadásait, minthogy „az ifjúság valláserkölcsei nevelésére veszélyesek”. Az elemi iskolák és tanítóképzés, tanárok képzése és számuk szaporítása, iskolai szünetek, érettségi vizsgálat tárgyában kiadott rendelkezéseit l. az illető fejezetekben.

1851 március 23-án 1278. sz. a. elrendeli a katonai kormányzóság, hogy az Entwurf értelmében még ez iskolai évben *programmot* irassanak s a porosz intézetekkel lépjenek cserére. Az igazgatóság jul. 30-ról jelenti, hogy program készítését a jelenlegi körülmények nem engedik, de a gátló körülmények megszűntével a tanári kar arra is igyekezni fog figyelmét kiterjeszteni „a tudományosság előmozdítása szempontjából”. Az 1851. évi szept. 1—3 zsinati Főtanács megírja tehát, hogy bármennyire óhajtott volna a program készítését és kicserélését, ez alkalommal a körülmények megghusították, s a cserére sem ajánlkozhatik. De igyekezni fog az akadályokat legyőzni. Csak 30 esztendő múlva sikerült az akadályok legyőzése.

1851. szept. 14-én 20974 sz. a. kelt (E. K. T. jkv. okt. 5.) a kormányzóság rendelete, hogy a belügyminiszter a f. iskolai évre 60 erdélyi tanuló számára „*minta-alapítványt*” (quasi stipendium) rendelt, melyek közül unitárius tanulókra 5 jut. Székely Mózes igazgató a Tanács utasítása alapján nov. 2-án beadja (E. K. T. 169. sz.) az ösztöndíjra ajánlott 5 tanulóról a kimutatást. Okt. 10-ről 22996. sz. alatt megtiltja *nem engedélyezett tankönyvek használatát*; a helybenhagyást utólag is kérni kell és megszerezni. A tanárok pedig szólíttassanak fel és utasíttassanak tankönyvek dolgozására. A használt olvasó- és kézikönyvek küldessenek fel. 1855. ápr. 6-án rendeli, hogy a tanulók házi dolgozatokkal túl ne terheltessenek. Május 6-án tanítói (tanári) értekezletek (Lehrerkonferenzen) tartását s erről latinul vagy németül írt jegyzőkönyv felterjesztését rendeli el. Az E. K. Tanács véleményt kér az igazgatóságtól. A vélemény az, hogy az igazgatóság eddigi alakjában tartsa a fegyelmet. A tanítást illető tárgyakra nézve állíttassanak fel a tanítói értekezletek a felsőbb rendelkezések értelmében havonként egy üléssel. Elnöke és előadója az igazgató, tagjai a tanárok és köztanítók, jegyzőjét évenként válassza s jegyzőkönyveit havonként terjessze fel. A helytartóság 1856 dec. 13-ról felhívja a figyelmet a *gyümölcs-fatenyésztés és selyemtermelés* fontosságára. A papság jó példával járhatna elől, a községek könnyen szakíthatnának ki egy darab földet faiskola számára, melyet bekerítenének. Utasítandók volnának a papok és tanítók ilyen irányban. Kiküldik a rendeletet az esperesekhez. 1857 máj. 3-án jelentik, hogy a ref. kollégiumban a kormány segélyével Tunyogi tanár

vezetése mellett selyemtermelési tanfolyam nyílik meg. Megbízják Krizát, hogy a theologusokat a részvételre figyelmeztesse. Ugyanez év okt. 11-én érdeklődik a közoktatási miniszter, hogy a népiskolai *tanítók özvegyeiről és árváiról* volt-e eddig s van-e jelenleg gondoskodás és hogyan, kapnak-e s honnan nyugdíjat vagy más állandó segílyt? A válasz az, hogy az eklézsiák bizonyos ideig lakást és tartást engednek számukra, ezenfelül némi segílyt kapnak a Suki-alapítványból; végül készülõben van „minden egyházi környékeinkben az özvegy-árvai pénztár” s a Marosi környék már létesített is. 1856 dec. 13-án 23219 2784. sz. helytartósági rendelet gyermekek színházi előadásait tiltja meg. 1857 aug. 13-án (29458/3591) falusi iskolákban a szegényebb, jó erkölcsü tanulóknak a bécsi cs. kir. könyvkiadó igazgatóság által *ingyen tankönyveket ajánl*. Az igazgatóság nem reflektál rá, minthogy a tanítás vallásunk elemeiben való oktatásra, írásra és olvasásra szorítkozik s a könyvek nincsenek összhangzásban vallásunk elveivel. 1853 márc. 17-én még egyszer megsürgetik az ingyen könyvekért való folyamodást, amit az igazgatóság most sem lát szükségesnek.

Az iskolai évről jelentést kellett tenni a helytartóságnak, amely aztán megtette rá megjegyzéseit s általános elvi utasításokat is adott, Az 1853/54. és 1854/55, iskolai évekre 1856 ápr. 24-ről reflektál. A megjegyzések részint általános didaktikai utasítások, melyek a görög és latin olvasmányok megválasztására, a nyelvtanárok összehangzó közremunkálására vonatkoznak s hangsúlyozzák, hogy a tantervtől a nyilvános iskoláknak lényegesen eltérniök nem szabad s az eredménynek legalább olyanak kell lenni, milyent a nyilvános iskolák felmutatnak. Iskoláinkat illetőleg az a megjegyzése, hogy „igen nagy idegenkedésére, az 1854. évben nemcsak rendellenes tantervet mutattak fel, hanem még szorosán kötelező tárgyakat is, minők görög és természetrajz, kihagytak. A kimutatás pedig hiányos és iskolai tudósításnak nem tekinthető”. Az 1855/56. évi jelentésre megjegyzései: „látszik ugyan, hogy az erkölcsi és vallásos nevelés jól folyt és a tudományos oktatásra nézve is fel lehet tenni, hogy haladás történt az Entwurf felé, de az, hogy mennyiben s mily módon, teljességgel nem világlik ki belőle. Kézikönyvet csak a minisztertől helybenhagyottat lehet használni s ha valamely tanár mást kíván felvenni, okolja meg célszerűbbségét. Akik reáliskola hiányában kénytelenek gimnáziumba járni, fel lehet men'eni a görög nyelv tanulásától. Feltűnőnek mondja, hogy még egyik iskolánk sem adott ki programmot, holott azt minden iskola csak büszkeségének tarthatja. A tanulókat hathatósan kell ösztönözni, hogy magukat

míveljék s különösen a klasszikus nyelvek altanítóit ösztönözni, hogy szorgalmasan olvassák és tanulmányozzák a klasszikus írókat. A kolozsvári „felgimnáziumban” a görög nyelvre nézve semmi előhaladás nem történt. Az 1857/58. isk. évre összeállított tantervet megegyezőnek látja ugyan a felsőbb rendeletekkel, de amennyiben a tantárgyak úgy vannak elosztva, hogy minden osztályban 6—7 tanítónak kell tanítani, nem mutat a szakrendszer helyes felfogására s ezért megérdemli az E. K. T. és igazgatóság figyelmét.

Ha az abszolutizmus iskolaügyi politikáját jellemezni akarjuk, azt kell mondanunk, hogy egyetlen egy pontját, t. i. a vak és buta németesítő célját kivéve, sok tekintetben üdvös, hatásos és előrelendítő volt. Ezt a célját nem is érte el ez a politika. De egyéb tekintetekben fejlesztőleg és lendítőleg hatott. Mindenek előtt abban, hogy azt a régi rendszert, mely a filozófiai és theologiai tudományokat az ú. n. filozófiai tanfolyamban összezsúfolta, szétbontotta s lehetővé tette a fejlődésnek azt a formáját, melyben a középiskolai tanulmányok 8 évre beosztva elhelyezkedtek s a theologiai oktatás előbb 2, később 3, majd még később 4 évre beosztva célszerűbb és a szaki iránynak megfelelőbb beosztást kaptak. Tisztán ebből a szempontból kétségtelen, hogy Thun gróf állott a haladottabb állásponton. De távol van tőlünk a gondolat, hogy egyházunk vezetőségének küzdelmét helytelenítendő, vagy kifogásolnók. A Főtanács régi törvényekben s uralkodói kijelentésekkel ismételtén biztosított egyházi és iskolai autonómiáját védte körömszakadtig s magánosok adományaiból és alapítványaiból gyűlt azt a kevés vagyont, amely létének anyagi alapja volt. Védelmezte, mert mélyen meg volt győződve arról, hogy kolozsvári főiskolánk vallásunk létének és fennállásának tápláló gyökere s ha ezt baj éri, nemcsak ez, hanem vallásunk léte van életveszélyben.

Kovácsinak nincs igaza abban, hogy a bölcsészeti tanfolyam kizárása s némely tárgyak (természetan, hazai történelem) kevesebb óraszámra miatt főiskolánk „elvesztette egyetemzerű jellegét”. Ez a beosztás a „filozófiai” és theologiai tárgyak szétválását s ennél fogva a főgimnázium kifejlődését és a theologia különválását indította útba. S ha az egyetemzerű jelleget ez a tanfolyam adta meg, annak elvesztéseért nem volt kár. Ellenben helyes az a megállapítása, hogy az Entwurf tanulmányi rendszerében tulságos sok helyet foglal el a görög és latin, heti 78 órát, míg a többi tárgyra összesen 90 óra esik. A klasszikus iránynak ez az egyoldalú kihangsúlyozása jó lehetett talán Poroszországban, hol polgári, ipari és kereskedelmi s más reáliskolák bővében voltak, de nálunk,

hol mindezek az iskolák hiányzottak, sőt egyetem sem volt, egy alap és támasz nélküli „fenn az ernyő, nincsen kas“-féle épület volt, mely a korszak elmúltával azonnal összeomlott.

De ez alapvető hibája mellett is volt sok jó tulajdonsága. Az 1842. évi reform után nem volt nehéz főiskolánkat összeilleszteni az Entwurffal. Iskolánkban összesen 11 osztály volt. Ebből 3 elemi s így a követelt 8 osztály megvolt. De több tantárgy kizáratott s több más beosztást nyert. A görög eddig mostoha gyermek volt, melynek csak 3 osztály jutott s hetenként csak 2 óra. Latin 5 osztályban volt 5—5 órában, de a két utolsó osztályban e név alatt inkább a latin és magyar költészet és szónoklat elemeit tanították s csak Corneliuszt olvasták, Ovidiusból és Cicerótól keveset. A 3 felső osztály heti 1 nyelvészeti órájával „igen kevés eredményre lehetett jutni“.

A német nyelvben nagyobb volt az eredmény, mint a régi rendszerben. A tulajdonképeni számtan az I—II. osztályban volt heti 3—3 órán. Kevés idő és korai. Az algebrát a III—VIII. osztályokban heti 3—3 órán tanulták ezután s olyan eredménnyel, mint soha azelőtt. Természettan néven „terményrajzot“, matematikai földrajzot s tulajdonképeni fizikát foglaltak össze. Az I—III. osztályokban ásvány-, növény-, állattan: a III. o.-ban a II. félévben s a IV.-ben természettan. Ez utóbbi ebben az osztályban korai, mert hiányzik a megértéshez szükséges algebrai ismeret, Azért itt kevés volt az eredmény. A VII—VIII. o.-ban megint előkerült ez a tárgy, de csak 3—3 órában. A földrajz nem külön tárgy, csak függeléke a történelemnek, melyet a II. o.-ban kezd tanulni a gyermek s végigmegy három éven át a világtörténelmen, de az V.-ben megint újra kezdi, most már oknyomozóan. Az eredmény kielégítő, de a földrajzban járatlanok a tanulók. A hazai történelem helyett az osztrák birodalom történetét — hiába követelték — nem tanították.

A Thun gróf iskolai politikájának volt azonban egy fényes eredménye, amely egyháztörténelmünk egyik legragyogóbb lapját ékesíti: híveinknek az a példátlan szép és megragadó áldozatkészsége, mellyel iskoláink megmentésére azt a nagy összeget megajánlották és beadták s mellyel örökre példát szolgáltattak az utódoknak. És ennek nyomán a tanári székek számának szaporodása, mely ez időtől fogva a század végéig lényeges emelkedést mutat.

15. fejezet.

„Garasos alamizsna“ és a tanári állások szaporítása.

A jövedelem szaporításáról már az 1841. évi korondi zsinat tantervi reformja következtében gondoskodni kellett. Most az abszolutizmus iskolakövetelményei következtében még nagyobb és fenyegetőbb lett a szükség. A kollégium nyilvánossági jogának megszűnéséről volt szó, ha nem fogják a tan-székek számát a követelmények szerint felemelni. Az 1853. febr. 7—10-én Kolozsvárt tartott Főtanács kimondotta, hogy az oktatásügy magasabb haladásra indítása az eddiginél több költséget kívánván, híveink alamizsnájához fordul. Az E. K. Tanács javaslat elkészítésére bizottságot küldött ki, amely a szükségletekre és fedezetre, valamint a kollektázás egész mult-jára kiterjedő alapos és körültekintő munkát adott be. E munkálatból álljanak itt a következők: Az évi jövedelem 12295 mfrt 76 dr., kiadás 13372 mfrt 38 dr. Hiány 1076 mfrt 62 dr. A kiadások csak az égető szükség fedezésére vannak fordítva. Semmi sincs olyan, „ami a vallás fénye nevelésére és nevelő intézeteink magasabb tökélyre vitelére tartoznék“. S a jövedelem még sem elég. Ezért az 1841. évi korondi zsinat kötelezvényes aláírást határozott 5 évre. Ebből annyi gyűlt, hogy a hiányt fedezni lehetett. De az 5 év letelt s a kiadásokat apasztani lehetetlen. A tanárok fizetése oly csekély, hogy kénytelenek más foglalkozás után nézni, mit a Főtanács szorultságból elnéz s a szünidők megengednek. De a kormány megszorította a szüneteket s ezután idejüket teljesen hivataluknak kell szentelniök. Ezért megélhető fizetést kell adni. Alkalmazkodnunk kellene a kiszabott mintához, de csak az átalakulás korszakában vagyunk. A kormány még mutat valami elnézést, de ez nem sokáig fog tartani. Magániskolául megszenvedné tovább is, de akkor érettségi tartástól, mit már kétszer gyakorolt, elesnék, tanulóink nem mentetnének fel a besorozás alól, a más intézetekben vizsgázásuk költséggel járna, mit tanulóink nem birnának, sokan buknának el s minthogy a *filozófiai tanfolyamba beosztva volt theologiai tanok, a kormány iskolai rendeletei által onnan kiszorítottak*, s a már korábban meghatározott 2 éves theologiai tanfolyam pénz hiánya miatt még nem létesítettett, ha a határozat nem hajtatik végre, nem lesznek kellően képzett papjaink. Szükséges volna külön jegyző, lajstromozó, pénztárnok, pénztárnoki jegyző, számvevő. Míg a kormányshoz Kolozsvárt volt, ennek unitárius hivatalnokai kevés fizetésért, inkább vallásos buzgóságból vitték e hivatalokat.

De ezek most szétszóródván, félni lehet, hogy nem lehet többé ily kevés fizetésért másokat kapni. Aztán végül az iskolai épület is tetemes javításokat kíván.

Kiérzik e sorokból, hogy a bizottság fél és aggódik a mai divatos „leépítés” eshetőségétől. Mi áll e szükségletekkel szemben rendelkezésre? Elődeink a kollektázáshoz fordultak szükségleteik kielégítésére. Ez már 1716 előtt is fennállott. Kétféle kollektát állítottak fel: egyiket a közalap, másikat a mindennapi szükségek pótlására. Hivatkozik az 1724. évi zsinat határozataira, aztán az 1777. évi Főtanács végzésére. Felemlíti az 1811. évi gyűjtést (Körmöczi és Szász), amely 17808 mfrtot hozott, az 1829. Főtanácsra, amely Füzit, Molnóst és Székely Miklóst küldötte ki, akik 23821 mfrtot gyűjtöttek, a korondi zsinatra, amely 5 éves kötelezvényeket bocsátott ki. A mi intézeteinkben van valami kimagyarázhatatlan szellem, amely szerénységre, igénytelenségre, takarékosagra és életrevalóságra nevel. Ezt az igénytelen, munkás és takarékos jellemet, mely elődeinkről iskoláink segítségével által szállott reánk drága kincs gyanánt, meg kell őriznünk és hagyományként átadnunk utódainknak. De ez csak úgy lehet, ha magunk nevelhetjük gyermekeinket. De ragaszkodnunk kell iskoláinkhoz, nemzetünk forró szeretetéért is, mert az iskola oly szoros viszonyban van nemzetiségünk fenntartásával, hogy nemzetünk vérző sebeit is kötözgetjük és gyógyítgatjuk minden fillérrel, amit iskoláink ápolására fordítunk.

Ez érvelés után következik a javaslat:

1. Állíttassék fel a *garasos alamizsna*: minden lélek adjon évenként a közpénztárba egy ezüst garast; a tehetősebbek többet is adhatnak; a „tehetetlenek” helyett az eklézsiák közalapjaikból adhatnak. Ennek előnyei: csekély összeg, még a napszámos is megadhatja, a legnagyobb állandóságot igéri, e jövedelem tőkét nem érheti sem devalváció, sem más veszedelem, ha a helyzet javul, megszüntethetjük s utódainkra nem kell terhet hagynunk.

2. Az esperesek még 1853-ban írják össze a papokkal és presbiterekkel a lelkeket az esperesi vizsgálószer alkalmazásával.

3. A helybeli pap és gondnok hajtsák fel, a tehetetlenek és „hidegek” helyett az eklézsia közalapjából a hiányt pótolják s az összeget küldjék be az espereshez.

4. Az esperesek évenként dec. végéig szolgáltatassák be.

Az 1855 szept. 3—5-én Kolozsvárt tartott Főtanács foglalkozik a „*garasos alamizsna*” ügyében kiküldött bizottság jelentésével, megnyugvással veszi, hogy az adakozás megindult, de minthogy a nevelés- és oktatásügy érdekében még más jövedelemforrások nyitására is kell gondoskodni, megbizsa az E.

K. Tanácsot a szükséges intézkedések előkészítésével. Az E. K. Tanács az 1856 aug. 28—30-án Kolozsvárt tartott Főtanácsra a következő előterjesztést teszi: Vallásközönségünk belügyeinek a kor által igényelt s felsőbb rendelkezések folytán mulhatatlan szükséggé vált rendezése, tanáraink szaporítása s így az iskolai szervezet még jobb móddali életbeléptetése elutasíthatatlan szükséggé vált. Szükséges, hogy Kolozsvárt 8 tanár és 6 „altanár“, Tordán és Keresztúron a papokkal együtt 3—3 tanár és 3—3 altanár legyen. Ezek fizetésére a meglevő alapítványokon kívül legalább 5000 ezüst rfrt szükséges. Ezt „az évek óta gyakorlatban levő garasos alamizsna megváltása“ által lehet eszközölni. Ezért meghatározandó lenne:

1. Eklézsiáink a garasos alamizsnát lélekszám és vagyoni állásukhoz mértén váltsák meg.

2. Belső embereink jövedelmeik arányában szintén váltsák meg,

3. A birtokososztály egyenként szólíttassék fel, hogy a megváltást vagy készpénz, vagy tőkealapítványok által eszközöljék.

E javaslatra ezt a végzést hozza a Főtanács:

1. Minden eklézsiát a lelkek számához s ingatlanaik arányához mértén megrónak 1—100 (egyedül Bölön 200) rf. pengőben. Ez tesz 2996 rfrtot. Az eklézsiák, illetőleg előljáróságaik formaszertinti kötelezvényeket írnak alá, hogy az összeget 1857 jan. 1-től évenként pontosan beszolgáltassák, mit ha nem tennének, joga lesz a státusnak ez összeg tőkét is, az évi fizetési összeg 20-szoros értékét számítva tőkének, a hátralékkal együtt bármely törvényszék útján felvételni, megjegyezvén, hogy a tőke el nem költhető, hanem jövedelmezőleg kiadandó, vagy „realitásba“ fektetendő. Ez összegek minimumnak tekintvén, a Főtanács a vagyonosabb eklézsiák buzgalmától méltán vár nagyobb összeget.

2. Az egyházi személyzet is, t. i. az állomásbeli papság, oskolamesterség, a tanári kar s a státus pénztárából jövedelmet húzó hivatalnokok is megrovatnak: tanárság 34, papság 694, oskolamesterség 280, összesen 1008 rfrttal. Szintén kötelezvényt írnak alá, biztosítékul a jövedelmek szolgálnak. A közpénztárból húzott fizetésekből az évi járulék bennmarad. Az altanítói állások nem rovandók meg.

3. Tehetősebb hitrokonaink találtassanak meg, hogy kötelezvény szerint bizonyos összeget biztosítsanak, melynek 6⁰/₁₀ kamatja nov. 1-től pontosan befolyjon. A végrehajtást E. K. Tanácsra bizza azzal, hogy 1857 március végéig az eredményről az adatok együtt legyenek, míg a siker biztosítva nem lesz, a garasos rovatal és egyéb „gyűjtélékek“ (collecta) fennmarad-

nak. Amily mértékben státusunk gyarapúl és megszilárdul, a mostan megállapított járulékok lassan-lassan könnyítettnek fognak. A tőkeösszegek befizetése „apránként“ (= részletekben) is elfogadtatik, állampapirokban is. De állampapirok és termékek csak annyiba számíttatnak, amennyit pénzzé változtatva tesznek. A következő jegyzőkönyvi határozat a kolozsvári tanárok számát a püspökön kívül a helybeli pap számításával 8 rendes, 6 „segédtanári“, Keresztúrt és Tordán az ottani papokkal együtt külön-külön 4 rendes és 4 segédtanári állományban állapítja meg. Az 1857 jun. 7—11-én Kolozsvárt tartott főtanácson Nagy Elek főgondnok jelentést tesz e határozat végrehajtásáról. A kötelezvények legnagyobbbrészt már beérkeztek, Pákei Lajos felügyelő-gondnok lajstromba szedte, emlékkönyvbe iktatta. Az eklézsiák 78.000, egyes hitrokonok 54.000, összesen 132.000 ezüst frtot ajánlottak fel. Az adakozások még folynak. „Meleg szavakban fejezi ki azon határtalan örömét, hogy hitrokonaink ezen összeg biztosításával szent vallásunkhoz s tanintézeteinkhez buzgó ragaszkodásukat oly fényesen s egyházi történeteink lapjain példátlan áldozatkészséggel tanúsították, miszerint bátran kimondhatja, hogy igenis elég erősek vagyunk a magunk fenntartására.“

Végzés Mikó Lőrinc főjegyző fogalmazásában a következő:

„Ezen előterjesztés és annak rendén felmutatott kedves áldozat öröm, bizalom és minden hitrokonaink iránti testvéri szeretet érzéseit költé fel az E. Főtanács minden jelen volt tagjai keblében, mert általa megmentve látja lelki szabadságunk s függetlenségünk alapját, szent vallásunkat, megmentve látja művelődésünk műhelyeit, tanintézeteinket, melyekhez oly melegen, oly hően, oly szívvelünkkel ragaszkodunk s ragaszkodnunk kell.“

Légyen tehát e nap, az 1857. évi jun. 7. napja, közöttünk az öröm, bizalom és kölcsönös testvéri szeretet megújításának nagy napja. Tartsa meg ezt mindenki emlékében, beszélje el ennek történetét gyermekeinek és unokáinak, hogy valamint mostan egy szív, egy lélek, egy akarat lelkesített mindnyájunkat vallásunk közjava iránt, úgy utódaink is azt tőlünk szent és sérthetetlen hagyománykép átörököljék s mindvégig állhatatosan megőrizték az idők és körülmények minden változásai közt.

És légyen e nap, az 1857. évi jun. 7. napja a hálaadás szent napja, melyről magunk és utódaink megemlékezvén, emlékezzünk meg hálaadó imánkban teremtőnkől, mennyei édes atyánkról, istenünkről, akinek gondviselése valamint örömeinkben, úgy minden borus napjainkban felettünk lebegett és kérjük, hogy ezután se vonja meg tőlünk kegyelmét, valamint derült pillanatainkban, úgy a megkisértések óráiban is“.

Ezután köszönetet mondanak a főgondnoknak „azon éjjeli s nappali tünődéssel járó rendkívüli fáradhatatlan munkásságáért“, eklézsiáinknak, belső embereinknek, hitrokonainknak, espereseknek, bizottsági tagoknak és Pákeinek.

A *garasos alamizsna megváltása* folyamányaképen a következő iskolai intézkedéseket teszi: a) A *theológián*: a 2 éven tanít a püspök 5 órán, a hittanár és 2 más főtanodai tanár. Nemcsak a templomi, hanem a „mesterséges éneklés“ és orgona is kellő gonddal és terjedelemben tanítandó. Ezért orgona szerzendő be. A theológusok tanulják a baromorvoslást, gyümölcs- és selyemtenyésztést is. A kolozsvári rendes pap tanár is a közpénztártól veendő rendszeres fizetés mellett. A tanárok közül 2 egyszersmind kolozsvári pap is a vallásközönség pénztárából veendő jutalom mellett. Ezért a segédpapság szükségtelen. A kolozsvári templomban a végzetek, theologusok és a 3 felső-gimnáziumi osztály tanulói prédikálhatnak, de d. e. csak papok és tanárok, a többiek csak „kivételképen“.

b) A főgimnáziumban: 8 rendes tanári, 4 altanítói, 2 elemi, 1 rajz és 1 énektanítói állomás rendszeresítettik. Utóbbi az eklézsia segédkantora. 5 állomás be van töltve: Székely Mózes, Kriza János, Berde Áron, Mikó Lőrinc, Kovácsi Antal. A többi 4 még a főtanácson betöltetik, a többi az E. K. Tanácsra bízatik. Ha valamelyik a kinevezendők közül a jövő isk. év elején nem kezdhetné meg működését, ideiglenes altanítóval kell helyettesíteni. Az u. n. nyári diákok ügye intézését az eklézsia, orgona beszerzését, könyvtárterem kiszemelését, fizikai múzeum átalakítását az E. K. Tanácsra bizzák. Minden tanár legyen felszentelt pap az 1846-ban megújított határozat szerint. A tanárok úrvacsoraosztáskor a papi szolgálatban résztvenni kötelesek, havonként prédikálni, szükség esetén a rendes papi szolgálatot is elvégezni tartoznak. Ez vonatkozik Tordára és Keresztúrra is. Ide papot nem egyedül a püspök, hanem az E. K. Tanáccsal és Főtanáccsal egyetértve nevez ki, mint-hogy tanársággal is össze van kötve. A könyvtár őre ezután is külön jutalom mellett egy rendes tanár. A tanárok szállással, vagy szálláspénzzel ellátandók. Külföldi egyetemen levő Pap Mózes és Nagy Lajos hivassanak haza tanszékeik elfoglalására. Buzogány Áron, Ferencz József és Marosi Gergely induljanak külföldre, hogy egyéb tudományok mellett különösen a reális tudományokat, klasszikus és német nyelveket tanulmányozzák. A peregrinatio ez egy esetben maradjon el, mert az 1857/58. iskolai évre a teljes tanári létszám még nem lévén beállítható, a bennmaradó fizetésekből az akadémiai költségek fedezhetők.

A karácsonyi és böjti kantálások, a templomi adstatiók

megszüntettetnek. Legátusok csak oda küldessenek, ahová egyesek vagy eklézsiák nyilván kívánják. A legátumból a szokott illeték a divízió céljára az iskolai pénztárba, mint eddig, beadandó.

A Főtanács egy későbbi pont alatt (34.) megválasztotta a tanárokat. Erre a Főtanácsra terjesztette elé az E. K. Tanács a helytartóságnak múlt évi dec. 28-ról 10039. sz. a. kelt leiratát, mellyel a közoktatásügyi miniszternek az 1853/54 és 1854/55. iskolai évről felterjesztett jelentésre részben általános, részben iskoláinkra vonatkozó észrevételeit közli. A miniszter útasítja a helytartóságot, hogy az iskolai hatósággal előre tartandó értekezlet alapján tegyen javaslatot:

1. Adjon kimutatást az iskolák alapítványi viszonyairól, a tanításnak s osztályoknak jelenlegi elrendezéséről, a tanárok és tanulók számáról.

2. Véleményt arról, hogy melyik iskolánk maradjon meg állandóan VIII., melyik IV. osztályúnak? Melyiknek adassék az állami gimnáziumokéval teljesen megegyező szervezet és érvényes bizonyítványokat kiadható jog? Az iskola felvirágzásának akadályait miképen kell elhárítani s miképp kell az iskola állását a kormánnyal szemben szorosabban meghatározni?

Erre a felhívásra a Főtanács egy rendkívül terjedelmes és és alapos felterjesztéssel felel, melyben különös örömmel jelenti, hogy az évi gyűjtelékek megváltásával hitrokonaink példátlan vallásos buzgóságból 13.200 pengőfrtnyi tekintélyes összeget biztosítottak, mihez járul 50000 frtnyi régebbi alapítványunk s Augusztinovics hagyománya. Teljes megnyugvással mondhatja, hogy „tanodáinkat nemcsak hogy fenntartani, sőt azokat időszerint előbbre meg előbbre vinni képesek vagyunk”, mert a szükséges tanítói személyzetről s annak fizetéséről fennakadás nélkül kellően gondoskodni tudunk.

Közli, hogy a fizetések megjavítása mellett Kolozsvárt a tanári állomások számát 4-gyel, Keresztúrt 2-vel, Tordán 1-gyel szaporítottuk, utóbbinál még egynek szervezése szándékunkban van. A még szükséges tanerőket papjelöltjeinkből állítjuk ki, kik oly rendszerrel vezetnek, hogy egyszersmind tanítók is. Kolozsvári főtanodánk a theologiai tanfolyamon kívül 8, tordai és keresztúri gimnáziumunk a 4 osztályon felül még egy „felgimnáziumi osztállyal is birnak, miben semmi nehézség nem lehet, „mert az az organikus összhangzás van, hogy azok ennek párhuzamos osztályai“. Mindegyikre nézve törekszünk, hogy az Entwurfban kifejezett tanrendet és módot lehetőleg és minél előbb megközelítsük.

A tanulók száma Kolozsvárt 165, Tordán 150, Keresztúrt 143, de 1848 előtt sokkal nagyobb volt: Kolozsvárt 300, Tordán,

Keresztúrt 200 körül, sőt olykor azon felül is. E számok csökkenését „csak a közbenjött villongó idők okozták”, de most újból növekedőben van s nincs kétségünk, hogy az 1848 előtti nemcsak eléri, hanem fölül is haladja, De intézeteink fennállását nem a tanulók kisebb vagy nagyobb száma, hanem csupán szent vallásunk érdeke feltételezi s ezért kijelentik, hogy ezentúl is a magok terjedelmében sértetlenül fenntartani akarjuk. E 3 iskolánk eleitől fogva nyilvánossági joggal birt s bir jelenleg is. Ez a jog vallásunknak törvények alapján álló önállóságából, autonómiájából természetes következássel önként foly. Soha kétségbe nem vonatott. Foly a Lipót-diploma e szavaiból: *In causa receptorum religionum et scholarum nihil alterabitur.* És foly az 1791. 55. törvénycikkből: *Ad conciliandum perpetuam fraterni amoris et fiduciae harmoniam, stabilendamque per hoc publicam patriae tranquillitatem, benigne annuente sua Majestate, communi statuum voto statutum est: ut liberum sit singularum quattuor religionum ecclesiis, earumque patronis ubicunque, in liberis scilicet regiisque civitatibus, urbibus et oppidis, villis item ac possessionibus ac aliis quibuscunque locis sacras aedes, turres atque scholas absque ullo impedimento extrui, facere, prout vigore praesentis articuli singularum religionum status assecurantur, quod in moderno, per singulas quattuor religiones actu possessorum, ac in futurum etiam quovis tempore libere extruendorum templorum, collegiorum et gymnasiorum usu nunquam turbabuntur.* Amint ezeket már 1854 szept. 10-éről 323. sz. a. megírtuk. Ezért nem tehetjük, „hogy tanintézeteinknek törvények által biztosított és folytonosan gyakorolt nyilvános jogához ezúttal is ne ragaszkodjunk”.

Végül: iskoláinknak az államhoz való joga szabatosan és tisztán meg van határozva: az önkormányzási jogból folyó azon vallásos függetlenség, mely szerint egyházi és iskolai ügyeinket saját belátásunk szerint magunk intézhetjük, vezethetjük és rendezhetjük, hódolattal elismervén az uralkodó legfőbb felügyeleti jogát. Ebben a viszonyban kívánunk maradni az állammal szemben, amelyben ezelőtt is mindig voltunk, mert ez felel meg törvényes autonómiánknak s így lesz elhárítva minden akadály a iskoláink haladásának.

A garasos alamizsna és az 1857. évi gyűjtés mentették meg kollégiumunk nyilvánossági jogát, mert lehetővé tették a tanári létszám követelt gyarapítását.